

Helpt u zelve

In de tweede helft van de 19de eeuw trok Amsterdam zich aan de haren uit het economisch en maatschappelijk moeras. Dat was te danken aan particulier initiatief – niet alleen van welgestelden, maar ook van arbeiders.

DOOR JOS VAN DER LANS

◀ Tegeltabel met veertien huizenblokken in veertien straten die de Bouwmaatschappij tot Verrijking van Eigen Woningen bouwde tussen 1879 en 1940. AMSTERDAM MUSEUM

Begin 19de eeuw bevond Amsterdam zich op een dieptepunt. De stad barstte uit haar voegen. Kelders – vanwege de drassige veengrond bedoeld als vochtwering en opslagruimte – werden volop bewoond. In achterafsteegjes hing ‘de geur des doods’. Erbarmelijke hygiënische omstandigheden leidden tot cholera-uitbraken die duizenden Amsterdammers het leven kostten. De werkloosheid was hoog en de armoede groot.

Rond 1850 kwam er een omslag. Dat er iets moest gebeuren was duidelijk, maar de gemeente toonde nauwelijks initiatief. Uiteindelijk namen de Amsterdammers het heft in eigen hand. Rijke ondernemers als Samuel Sarphati, Jacob van Lennep en Piet van Eeghen verbeterden met particuliere initiatieven de hygiëne in de stad.

Maar ook minder welgestelde Amsterdammers roerden zich: in 1868 richtten arbeiders uit de Jordaan en Oostelijke Eilanden de Bouwmaatschappij tot Verrijking van Eigen Woningen op. Elke week zouden zij een dubbeltje opzij leggen om daarmee gezamenlijk huizen te bouwen. Het was de eerste serieuze vorm van arbeiderszelforganisatie op het gebied van wonen.

Het idee was simpel: als aangesloten arbeiders elke week een dubbeltje betaalden, hadden ze na een jaar een aandeel van 5 gulden. Bij 2000 leden kwam er dus per jaar 10.000 gulden in kas, goed voor de bouw van vijftien à twintig percelen met een beneden- en bovenwoning, die dan onder de leden verloot konden worden. Elke perceelwinnaar loste vervolgens met zijn huur en met de verhuur van een etage (huur 1 gulden per week) in twintig jaar de bouwkosten af en werd zo eigenaar van de gehele woning. Met deze kasstroom kon de vereniging vervolgens steeds meer woningen bouwen.

De officiële oprichting van de Bouwmaatschappij vond plaats op maandagavond 2 november. Uit alle hoeken van Amsterdam trokken honderden werklieden naar veilinglokaal De Zwaan op de Nieuwendijk. De meesten kwamen rechtstreeks na hun twaalfurige werkdag op werven, suikerbakkerijen, kuiperijen, pakhuizen en timmerwerkplaatsen.

De stemming was vol verwachting. Boekdrukker Ferdinand Vislaake, het brein achter de oprichting, hield zijn gehoor voor dat er slechts één weg was om uit de treurnis te komen: “Helpt U zelve!” De zaal ging er goed voor zitten toen mede-oprichter en houtzaagmolenaarsknecht Klaas Ris het woord nam. Ris genoot in Amsterdam al een reputatie als bestrijder van onrecht en voorvechter van de arbeidersbelangen. Hij was een volksmenner: hoe groter zijn gehoor, des te gepassioneerder hij sprak.

Aan het eind van de avond gaven zo’n 500 Amsterdammers zich op. Potloden werden uit handen gerukt, hele families – ook kinderen – kregen een plek op de lijst. Op de eerste ledenvergadering twee weken later waren het er al 1145 en voor het einde van het jaar 1400.

Zoveel leden die elke week een dubbeltje moesten afdragen, terwijl een fors aantal krap bij kas zat: dat vroeg om een goede organisatie. Acht werklieden traden toe tot het bestuur. Een bouwvoorman, een metselaar, een kuiper, een koopman, een steenkoper, twee timmermannen en zaagmolenaarsknecht Klaas Ris, allemaal ambachtslieden die elke dag zo’n twaalf uur per dag hun bazen dienden.

Zij moesten na werktijd de vereniging van de grond tillen. Dat betekende: het entreegeld (25 cent) incasseren, en dubbeltjes ophalen, administreren en bij de kassier bezorgen. Ze moesten op zoek naar bouwgrond en aanvullend kapitaal, om snel te kunnen bouwen en aan de leden te tonen dat ze waar kregen voor hun dubbeltjes. Helaas ging het de Bouwmaatschappij op geen van deze punten voor de wind. Binnen een half jaar was de eerste voorzitter, bouwvoorman Y.J. Kool,

▼ Aangesloten arbeiders betaalden elke week een dubbeltje, waarmee huizen werden gebouwd.

verantwoordelijk voor het verdwijnen van 100 gulden. Hij had thuis de kas op-gemaakt, zei hij, en was even iets anders gaan doen, terwijl de administratie op de keukentafel lag. Zijn vrouw zag wat papiertjes liggen en had die, nijver en proper als ze was, in de kachel geworpen. Verschillende bankbiljetten waren zo in rook opgegaan. Niemand geloofde dat verhaal. De politie moest eraan te pas komen om te voorkomen dat vergaderingen op een handgemeen uitliepen. Nog lang werd bitter gegrapt over de ‘kool’ die de Bouwmaatschappij was gestoofd.

Er was een diepe wond geslagen. Kool trad af. Desastreus was vooral de forse uitstroom van leden die hun geld terug-eisten. Dat kon: de dubbeltjes bleven – na aftrek van administratiekosten – van de inlegger. Maar onduidelijkheid in de reglementen leidde tot misverstanden, waarop de leden weigerden nieuwe bestuurders te kiezen. Het was, kortom, chaos.

Pogingen om bij het stadsbestuur grond te verwerven, leden schipbreuk; particuliere geldschietters krabden zich wel drie keer achter de oren om aan dit ruziënde gezelschap arbeiders geld te lenen. Maar de resterende bestuurders lieten zich niet uit het veld slaan. Ze geloofden in het Grote Doel en waren ervan overtuigd dat ook werkmannen zoals zij dat voor elkaar konden krijgen. Tussen 1871 en 1875 wist de Bouwmaatschappij aan de Mauritskade het aantal ‘dubbeltjespanden’, zoals ze in Amsterdam bekend zijn komen te staan, tot 26 uit te breiden. Het bracht de jonge vereniging geen rust – eerder het tegendeel. Er werd gerommeld met de verhuur, nieuwe huiseigenaren vroegen handgeld voor de onderhuurders, anderen wilden versneld aflossen en onduidelijk was wat

De Dubbeltjeswoningen aan de Mauritskade, gefotografeerd in 1978.
STADSARCHIEF AMSTERDAM

er moest gebeuren met eigenaren die hun huur niet betaalden.

De Bouwmaatschappij steunde op de goeder trouw van arbeiders, die op basis van onderlinge solidariteit lotgenoten aan een betere woning hielpen. Die gedachte bleek naïef en nauwelijks bestand tegen jaloezie en kortzichtig eigenbelang.

Dat was niet het enige probleem. De huur van 1 gulden per week was onvoldoende om de organisatie financieel gezond te houden en moest omhoog. Lang niet iedereen was het daarmee eens, niet in het bestuur en evenmin onder de leden. Voorzitter Klaas Ris – hij was in februari 1874 na de zoveelste bestuurscrisis gekozen – beschouwde alleen al de suggestie van huurverhoging als verkwanseling van de idealen. Zijn toon werd radicaler: ‘Zij die een arbeider zijn loon onthouden moeten terecht staan en bij volharding ter dood worden gebracht, want ze zijn gevaarlijker dan de cholera.’ De bom barstte in de vroege zomer van 1874, toen Klaas Ris met veel theater zijn functie als voorzitter neerlegde. Het lot van de Bouwmaatschappij lag nu in handen van de nieuwe voorzitter en

vicevoorzitter: schoenmaker Johannes van Buuren en meubelmaker Bernard Heldt. Het duo Van Buuren-Heldt bracht rust in het bestuur van de Bouwmaatschappij.

Heldt was een strateeg en tacticus, een sociaalliberaal die langs parlementaire weg het lot van arbeiders wilde verbeteren. In het najaar van 1885 werd hij voor de Liberale Unie in het parlement gekozen en was zo de eerste arbeider die tot de Tweede Kamer wist door te dringen. Van Buuren en Heldt wisten de Bouwmaatschappij uit haar langgerekte ‘geboortelijden’ te verlossen. Ze forceerden een forse huurverhoging (van 1 gulden naar 1,60 per week) en omringden zich in de verenigingsgeledingen met mensen die ‘ijver en lust bezitten, om met het Bestuur, de nieuwe organisatie der Maatschappij tot stand te brengen’.

Er kwam ook een Commissie van Toezicht met vijf notabelen: Jac. Wertheim (uit een bekend Amsterdams bankiersgeslacht en betrokken bij de financiering van meerdere woningbouwinitiatieven), Gerard Heineken (bierbrouwer), Henrick van Lennep (jurist, telg uit een

bekend Amsterdams geslacht en oprichter van Bouwmaatschappij Concordia), Gijsbert van Tienhoven (wethouder van Financiën, later burgemeester van Amsterdam) en Willem van der Vliet (procureur-advocaat en later oprichter van de Leidsche Duinwatermaatschappij). Deze heren kregen moeiteloos deuren open die eerder angstvallig gesloten waren gebleven.

Het werkte. Vanaf 1878 begon de woningproductie op stoom te komen. De trots betrof niet langer een groots ideaal, maar gold het resultaat: solide woningen met betaalbare huren. De verwerkelijking in 1879 van het eerste echte complex van 180 dubbeltjeswoningen in de Czaar Peterstraat was een grote overwinning. De woningen op de Mauritskade werden afgebouwd en rond 1900 was de Bouwmaatschappij met een kleine duizend woningen de grootste woningbouwvereniging van Amsterdam. De aanhouder had gewonnen. ●

DIT ARTIKEL IS ONTLEEND AAN HET BEGON MET DUBBELTJES. GESCHIEDENIS VAN WOONSTICHTING DE KEY 1868-2018 (2018) VAN JOS VAN DER LANS.